

АВТОБІОГРАФІЗМ ЯК ВИЯВ ПСИХОЛОГІЗМУ У ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "МУЗИКАНТ"

У розвитку української літератури ХІХ ст. Шевченкова проза пройшла майже не поміченою. Однією з причин цього є те, що повісті побачили світ більш як за чверть століття після смерті автора (1888). Однак дослідження повістей, їх проблематики, художніх особливостей, які виявляються і в їх проблемно-тематичному аспекті, і в манері розповіді з її потужним ліризмом, і в зображенні характерів персонажів, залишаються тим колом літературознавчих питань, що й сьогодні викликають інтерес у науковців. Сучасні дослідники (Д. Наливайко, І. Лімборський, О. Гриценко, Н. Демчук, В. Поліщук та ін) стверджують, що прозова спадщина Т. Шевченка – це не "додаток" до поезії митця, а й, справді, вагоме, не менш багатогранне й змістовне явище у творчості письменника й помітна складова національної літературної традиції.

Характеризуючи прозу Т. Шевченка, В. Доманицький зазначав: "До позитивних прикмет прози треба віднести мистецьке описування природи й описування характерів з глибокою психологічною правдою" [5, 78]. Його підтримав і Ю. Бойко, констатуючи, що Шевченкові повісті – це "селянське неприкрашене життя в багатому психологічному змісті, в його різних життєвих ситуаціях, у всьому багатстві його психічних переживань" [2, 97]. Тобто, бачимо, що літературознавці одним з досягнень митця вважали майстерність психологічної характеристики у його творах.

Творчість Т. Шевченка періоду заслання відзначається посиленням психологізації, зануренням у внутрішній світ людини, що зумовлено, перш за все, підневільним становищем самого автора. Коли зовнішній світ не багатий на події, не дає нічого нового, людина самозаглиблюється, більше живе внутрішнім життям, у неї є можливість вивчати свою душу, аналізувати кожен її порух. Під час заслання у Шевченка виникла потреба висповідатися, сказати правду про себе, що й зумовило певною мірою появу автобіографічних повістей і ведення щоденника. Саме автобіографічність є однією з найхарактерніших особливостей повістей, яка визначає їх індивідуальне обличчя й виділяє

серед інших прозових творів того часу. Письменник протягом тривалого часу вкладав у свою прозу весь набутий життєвий досвід, починаючи з дитячих, юнацьких років, часу навчання в Академії мистецтв, двох перших подорожей в Україну і закінчуючи пережитим на засланні. Часовий діапазон власне автора становить у повістях Т. Шевченка близько сорока років.

Питанням автобіографізму повістей Т. Шевченка приділяли увагу багато дослідників, зокрема О. Білецький, М. Костомаров, І. Пільгук, М. Шагінян та інші. Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що у творах фактичність не завжди збігається з фактичністю об'єктивною, тобто повісті є швидше "автопсихологічними" (вираз Л. Гінзбург) [3, 58], ніж автобіографічними, тому є цінним матеріалом не стільки для розкриття зовнішньої біографії письменника, скільки для розуміння його психології. На нашу думку, важливіше звертати увагу не на зовнішню подібність реальності і світу художнього твору, а на те як автор самопрезентується у творі. Тобто потрібно говорити про інтробіографію письменника, у якій аналізуються факти внутрішнього життя: почуття, емоції, психічні стани.

На наше переконання, саме автобіографізм є одним із найважливіших виявів психологізму повістей Т. Шевченка, адже виявляє почуття, думки і переживання не тільки вигаданої особистості, а й, у першу чергу, самого автора, тому що формування письменника-психолога, здатного описати внутрішній світ героя, неможливе без інтересу до своєї психічної організації. Тобто однією з основ психологізму є проблематика самопізнання. Загалом прагнення людини пізнати себе, осмислити свій духовно-біографічний досвід є базовим мотивом творчості як такої. В. Халізов слушно зазначає: "...художнє осягнення і перетворення власного духовно-біографічного досвіду і рис своєї індивідуальності є ... невід'ємною ланкою літератури" [6, 65].

Загалом можна стверджувати, що діапазон художньої виразності авторської розповіді стає ширшим і глибшим, якщо у творі йдеться про біографічні факти з життя автора, бо вони пропущені через призму авторської душі, а художній домисел служить лише засобом трансформації життєвої правди у художню. Л. Кодацька, досліджуючи художню прозу Т. Шевченка, вказує на те, що вся внутрішня структура кожного художнього твору є виявом авторського ставлення до дійсності. Про це свідчить, зокрема, панування у повістях глибокої ностальгії за Україною то у настроях і спогадах персонажів, то у ліричних висловлюваннях самого автора, то в його описах різної місцевості України. Ще однією особливістю прози, яка зумовлена авторською психологією, є всепроникаючий ліризм. Т. Шевченко, лірик за натурою, не міг повністю ввести всю дію повісті у статичне річище епічної розповіді й бути незалежним від неї стороннім глядачем. Розповідь весь час переривається спогадами автора, його роздумами й міркуваннями.

На думку Н. Демчук, автобіографічний простір повістей Т. Шевченка умовно можна поділити на дві паралельні площини: "світ реальний (достатньо потрактований у вітчизняному літературознавстві) і віртуальну (можливу) реальність, вивчену ще не досить детально" [4, 11]. З погляду створення віртуальної реальності, цікавим об'єктом аналізу є повість "Музикант". У долі головного героя простежується схожість з біографією автора – сирітство, кріпацтво, мистецька, глибоко емоційна натура, щаслива зустріч зі щирими людьми і викуп з кріпацтва. Проте своєму герою автор дарує щасливу долю, він зміг реалізуватись не тільки як творча особистість, а й у сімейному житті (одружився з коханою дівчиною). Стосовно такої ситуації слушним є зауваження З. Фройда, який підкреслював, що людина з високими культурними вимогами знаходить дійсність взагалі незадовільною і тому веде життя у світі фантазій, в якому ми прагнемо згладити недоліки реального світу, уявляючи собі здійснення наших бажань. У цих фантазіях втілюється багато конституційних якостей особистості. Отже, повість "Музикант" є втіленням виплеканої мрії автора про щасливе сімейне життя. Твору притаманний теплий, щирий тон оповіді, оскільки образ музиканта і психологічно, і біографічними обставинами близький Шевченкові.

Про деякі епізоди з життя музиканта дізнаємося з листів, у яких він "изображает большею частью состояние души своей" [7, 198], адже для Шевченкового героя важливо було поділитись своїми емоціями і почуттями: "Я так счастлив, так бесконечно счастлив, что едва могу писать вам, а писать необходимо, потому что счастье задушит меня, если я не выскажусь" [7, 207]. Зрозуміло, що така потреба була і в автора твору, адже писав навіть тоді, коли це було заборонено.

Характеризуючи повість "Музикант", сучасна дослідниця Н. Демчук говорить про "розщепленість" образу скрипаля Тараса на "реального" в межах тексту повісті (митець-кріпак з омріяною й винятковою долею) й "віртуального", у можливій і досить типовій історії артистки Тарасевич. Літературознавець зазначає, що ім'я самого Т. Шевченка в імені й прізвищі цих героїв – не випадкове, це вказівка на їхній "генетичний" зв'язок, а різна стать – посилання на різні типи психологічної зорієнтованості: Тарас – чоловіче начало – "раціо", Тарасевич – жіноче начало – "емоціо", тобто, можна говорити про "подвійну віртуальність" повісті "Музикант", за допомогою якої Т. Шевченко досліджує психофізичну організацію людини.

Фантазії Т. Шевченка на жіночу тематику С. Балей пояснював фемінізмом самого письменника, який в автобіографії описав себе подібним до дівчинки, особливо очима. Дослідник стверджував, що по-жіночому вразливою й емоційною була душа письменника. Саме ця психічна риса, на його думку, є причиною того, що Т. Шевченко так глибоко розуміє душу жінки і так співчуває їй долі. Прослідковуються прямі аналогії між почуттями й бажаннями жіночих образів його творів, їх

доля нагадує долю поета, а їх переживання – самотність, нудьга, знедоленість – нагадують його переживання: "Його "я" криється в тих постатях, хоча і поет не освідомлює собі сього як слід. Таким чином креованне таких постатей дає поетови нагоду до виливу власних, особистих почувань, до облегшення власної душі, до "катари" в розумінню Аристотеля" [1, 193]. У Т. Шевченка власна гірка доля об'єктивується саме у жіночих образах. Вагома причина такого феномену – прагнення якнайяскравіше й найсильніше висловити свою велику трагедію. На переконання С. Балея, ця трагедія реалізувалась у творчості Т. Шевченка в образі молодой гарної жінки зі скаліченою долею: "З сеї причини образ жінки здоптаной судьбою притягав до себе поета своїм внутрішнім контрастом, даючи йому можливість вчувати там своє власне я, його власне горе і при тім скріпляти і поглиблювати відчування сего силою контрасту лежачого в тім образі" [1, 194]. Саме таким у повісті "Музикант" є образ m-лeТарасевич.

У художній тканині повістей Т. Шевченко висловлює свою позицію стосовно жінки-матері, яку він піднімає на небувалу висоту за шкалою загальнолюдських цінностей, він навіть її обожнює у своїй уяві або в уяві оповідача чи персонажа, порівнюючи з античними богинями – Гебою ("Художник"), Церерою ("Наймичка"), а також зі святою. У повісті "Музикант" маємо й іншу ситуацію. Тут автор показує жінку, у якій нема материнських почуттів і яка цурається своїх дітей. Це "Красавица, которая конфузится, когда ее кто спросит о здоровье ее детей. Для нее это все равно, что сказать: "Как вы, Софья Самойловна, подурнели" [7, 168]. Загалом у цій повісті Т. Шевченко подає ще один ракурс образу покритки як образу-символу знедолення, нереалізації у найсуттєвішому. Тарасевич народила мертву дитину? так і не відбувшись ні у творчості, ні у материнстві. В інтонуванні образу вловлюється особистісний, власне авторський емоційний підтекст, адже Т.Шевченко так само не відбувся у найсокровеннішому для себе: сім'ї, дітях.

Отже, бачимо, що доля двох персонажів твору значною мірою співвідноситься з долею Т. Шевченка. Цілком автобіографічним є й образ розповідача – "антикварія" – шукача старожитностей і всього прекрасного. Насиченість твору автобіографічними моментами, на нашу думку, зумовлена психічною організацією автора, який у долі різних персонажів бачив власне "я", наділяв своїх героїв власними почуттями і думками. Посилена увага письменника до власного душевного життя, зосередженість на внутрішньому світі сприяла глибокому психологічному аналізу у творчості.

1. *Балея С.* З психології творчости Шевченка // Балея С. Збір. Творів. У 5 т. Т. 1 – Львів – Одеса, 2002; 2. *Бойко Ю.* Франко – дослідник Шевченкової творчості // Вибране, Мюнхен, – 1971 т. 1; 3. *Гинзбург Л.* "Былое и думы" Герцена, М. 1950; 4. *Демчук Н.* Художній світ прози Шевченка: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01.

– Львів, 1999; 5. Доманицький В. Шевченко-повістяр // Тарас Шевченко – Чикаго, 1961;
6. Хализев В. Е. Теория литературы. Ученик. – М. 2002; 7. Шевченко Т. Повести. – К., 1964.